

Tosprogethed med diglossi – højtysk, rigsdansk, sønderjysk i Nordslesvig

Mit deutscher Zusammenfassung

Af Bent Søndergaard

Denne undersøgelse har som primært mål et forsøg på at finde frem til mønsteret i anvendelsen af følgende tre talesprogs-koder hos flersprogede nordslesvigere: *højtysk* (hty.), *rigsdansk* (rda.) og *sønderjysk* (sjy.).

Vil man undersøge en befolkningsgruppes valg af én bestemt blandt flere mulige sprogs-koder, må man selvsagt vælge individer med en sådan sproglig kompetence, at der foreligger reelle – og ikke blot teoretiske – valgmuligheder.

Tillige vil det være nødvendigt at udvælge en nogenlunde homogen gruppe, hvis materialet skal kunne lade sig bearbejde i en overskuelig form, uden at der øves vold herimod. Begge disse overvejelser har medført, at der til denne undersøgelse er valgt følgende informant-gruppe: lærere, herunder enkelte pensionerede, ved de tyske skoler i Nordslesvig, som er opvokset i denne landsdel. Hertil er føjet nogle få personer med samme erhverv, som er opvokset i det nuværende Tyskland eller i Danmark nord for Kongeåen, men som på grund af særlige omstændigheder, fortrinsvis ægteskab og/eller uddannelse har faktiske muligheder med hensyn til valg af talesprogs-kode.

Undersøgelsen er baseret på informationer fra i alt 54 meddelere.

Af disse informanter er 47 opvokset i Nordslesvig, 1 i det øvrige Danmark, mens 2 er opvokset i det nuværende Vesttyskland, og 4 både i Nordslesvig og den nuværende forbundsrepublik.

Det bør nævnes, at aldersfordelingen er skæv – men i overensstemmelse med den aldersmæssige struktur i det nævnte lærerkorps – idet 41 informanter er mellem 20 og 40 år, 10 mellem 40 og 60 og 3 over 60.

Kønsfordelingen er ikke ganske lige heller, idet 21 meddelere er

kvindelige og 33 mandlige. Af materialet er det dog umuligt at se en forskellig sprogfordeling hos de to køn.

Ud fra det hidtil sagte må det præciseres, at undersøgelsesresultatet i strengeste forstand kun er repræsentativt for denne aldersgruppe med dette erhverv. Uden videre kan der altså ikke herudfra sluttes analogt til den generelle udbredelse af disse tre talesprog inden for det tyske mindretal i Nordslesvig. – Uden for dette vil disse tre valgmuligheder kun undtagelsesvis forekomme. – Dog er det muligt visse steder at se en strømpil, der peger ud over sprogfordelingen hos denne afgrænsede informantgruppe, jvf. nedenfor.

To tydelige træk i materialet taler imod en almindelig generalisering af undersøgelsesresultatet:

- 1: Procentdelen af »blandede« ægteskaber, hvor den ene ægtefælle er opvokset i Tyskland, er over gennemsnittet for den tyske minoritet i Nordslesvig. Af 42 ægteskaber er der 24 tilfælde, hvor den ene ægtefælle er opvokset i det nuværende Vesttyskland (eller et andet tysksproget land), hvilket i de fleste tilfælde vil prædestinere til valget af hty. som hjemmesprog.
- 2: I kraft af arbejdet som lærere i en skole med tysk som undervisningssprog, bortset fra faget dansk, vil disse mennesker udgøre den største gruppe indfødte nordslesvigere, som har de fleste »hours of contact« med det tyske sprog i talt form. Dette giver naturligvis dette sprog en stærkere position i denne informantgruppe end i mindretallet som helhed, hvilket kan tænkes at influere på kodevalget uden for arbejdstiden.

Det er ikke ukompliceret at udvikle et måleinstrument, hvormed man kan finde frem til brugen af forskellige sprogkoder i forskellige situationer i et flersproget samfund.

I praksis må noget sådant gøres ved hjælp af spørgelister, men det er problemfyldt at udforme disse således, at de kan give præcise oplysninger om alle eksisterende »sprogfordelinger«.

I en pilotundersøgelse i Nordslesvig anvendtes, i let omarbejdet form, en spørgeliste, som er udviklet af Amian og Nelde, Centre de Recherche sur le Plurilinguisme, Bruxelles, og som bl.a. har været anvendt til undersøgelser i de tysksprogede egne i Belgien, jvf. I. Persoons und M. Versele: Die heutige Lage des Deutschen in »La

Wallonie Prussienne« (med henvisning), trykt i: Germanistische Mitteilungen. 8. 1978, s. 5 ff.

Pilotundersøgelsen gav til resultat, at denne spørgeliste ikke var ganske velegnet til at »indfange« brugen af de forskellige talesprog i Nordslesvig, hvorfor det var nødvendigt at nyudvikle en spørgeliste, se kopi i: Tillæg, som må skønnes i rimelig grad at være et adækvat måleinstrument.

Undersøgelsesresultatet, således som det fremlægges her, tager både hensyn til materialet fra forundersøgelsen og fra hovedundersøgelsen. (I tilfælde, hvor det kan være af værdi at vide, om oplysningerne stammer fra den ene eller fra begge, er dette angivet.)

I det følgende skal der redegøres detaljeret for intentionerne bag spørgelisten og for de enkelte delresultater af undersøgelsen.

Punkt 1.1.-1.5 oplyser om ikke-sproglige baggrundsvariabler, som kan være af betydning for vurdering af sprogbrugen. Oplysningerne er udnyttet i redegørelsen for materialet i ovenfor.

Punkt 2.1.-2.8. forsøger at indkredse brugen af forskellige sprogkoder i forskellige situationer i og uden for hjemmet, samtidig med at punkt 2.1.-2.2. informerer om meddelernes sproglige baggrund.

Disse spørgsmål er søgt konkretiseret så meget som muligt, tydeligst i 2.8., fordi forundersøgelsen havde afsløret, at sprogbrugen blandt flersprogede nordslesvigere er stærkt situations- og personbundet.

I nogle få tilfælde er der ikke anvendt samme grad af præcisering, f.eks. i 2.6. og i 2.8. (foreninger og private selskaber), da disse spørgsmål tjener det modsatte formål, nemlig at konstatere, om nogle af sprogkoderne udelukkes ved sådanne åbne formuleringer.

(Ved besvarelsen af nogle af spørgsmålene lader kun hovedmaterialet sig udnytte.)

Besvarelsen af disse spørgsmål viser klart, hvor kompliceret og mangesidet den nordslesvigske sprogproblematik er.

Først skal der redegøres for informanternes hjemmesproglige baggrund på grundlag af besvarelserne i hovedundersøgelsen (spørgsmål 2.1.-2.5.)

I første omgang gives der en oversigt over de ukomplicerede sprogkombinationer, d.v.s. de tilfælde, hvor informanten kun har angivet ét sprog ved hvert spørgsmål:

hty. med faderen	20		sjy. med faderen:	10
- - moderen:	19		- - moderen:	9
- - søskende:	13		- - søskende:	14
- forældre indbyrdes:	23		- forældre indbyrdes:	11
- med ægtefælle:	17		- med ægtefælle:	5
- - børn:	14		- - børn:	1
- børn indbyrdes:	9		- børn indbyrdes:	4

Der er dog overordentligt mange hjem, hvor der bruges mere end én kode. Den almindeligste kombination er selvsagt sjy. – hty. med følgende fordeling:

med faderen:	4		forældre indbyrdes:	1
- moderen:	5		med ægtefælle:	4
- søskende:	8		- børn:	3

Der er visse sprogkombinationer, som ikke forekommer. Således taler ingen informant, opvokset i Nordslesvig, rda. med forældre – heller ikke forældre indbyrdes – og kun i et enkelt tilfælde rda. tillige med hty. og sjy. sammen med søskende, hvilket klart dokumenterer, at denne talesprogskode er uoprindelig blandt nordslesvigere.

Kun i 2 tilfælde tales rda. som eneste kode med ægtefælle og i 1 tilfælde med børn, men rda. indgår i et fåtal tilfælde i kombination med sjy. eller hty., og i et enkelt tilfælde med begge sprog.

2 informanter, den ene over 60, den anden mellem 40 og 60, angiver at have anvendt *plattysk* (pty.) som én af koderne over for moderen, hvilket understreger det velkendte faktum, at pty. i forhold til hty. kun har spillet en underordnet rolle som talesprog i Nordslesvig i nyere tid.

Overordentligt mange meddelere anvender altså flere sprogkoder i hjemmene, enten personbundet, således at der konsekvent anvendes én kode til den samme person og en anden til en anden person, eller situationsbundet, således at der anvendes forskellige koder til samme person i forskellige situationer.

Hvor kompliceret fordelingen kan være, kan eksemplificeres med informant nr. 15:

Denne anvendte/anvender hty. med faderen, hty., sjy., pty. (angivet efter frekvens) med moderen, hty., sjy., rda. med søskende.

Forældrene talte hty. indbyrdes. Med ægtefællen og børnene tales hty. og rda., mens børnene indbyrdes taler hty.

En anden informant, nr. 37, har angivet sprogfordelingen med tal. Med faderen og søskende anvendes udelukkende sjy., med moderen sjy. (2/3) og hty. (1/3) – forældrene talte begge sprog indbyrdes – i samtale med ægtefælle og børn bruges hty. (4/5) og sjy. (1/5).

Sprogfordelingen er dog ikke i alle tilfælde så indviklet. I mange tilfælde er den netop karakteriseret ved at være personbundet.

Som typeeksempel herpå vælges informant nr. 16, der taler sjy. med faderen og med søskende, hty. med moderen og med ægtefællen.

Den altafgørende interesse koncentrerer sig naturligvis om fordelingen af de to hovedkoder, hty. og sjy.

Som det ses af talmaterialet ovenfor, er forholdet mellem informanterne og deres forældre og forældrene indbyrdes i de ukomplicerede tilfælde groft sagt således, at ca. 1/3 taler sjy. og 2/3 hty., mens ca. halvdelen af informanterne taler sjy. med deres søskende, jvf. at 4 børn taler sjy. indbyrdes, mens der kun i 1 tilfælde tales sjy. fra forældre til børn. Dette peger i retning af, at sjy. i højere grad er et sprog horisontalt end vertikalt i systemet hos denne informantgruppe, jvf. at 14 informanter taler hty. med børnene, mens sjy. kun anvendes i 1 tilfælde.

Som helhed viser tallene for forældregenerationens indbyrdes talesprog (ca. 2/3 hty. og 1/3 sjy.), sammenlignet med sprogbrugen mellem informanterne og deres ægtefæller (ca. 3/4 hty. og 1/4 sjy.), tilbagegang for sjy. som talesprog, jvf. nedenfor, selv om den specielle informantgruppe her må tages i betragtning.

Spørgsmål 2.6-2.8. giver sammenlagt et billede af informanternes sprog anvendelse uden for hjemmet; og dette billede er i sandhed broget, thi det dokumenterer til fulde det tydeligste træk i den flersprogede nordslesvigere anvendelse af de tre koder, nemlig den ufanatiske og fleksible holdning, som primært retter sig efter, hvad modtageren bedst forstår, eller hvad der føles naturligst i den givne situation eller med det givne menneske.

Dette kommer klart til udtryk i flere af meddelernes kommentarer, eksempelvis informant nr. 3: deutsch beziehungsweise sønderjysk, kommt auf den Fleischer an. Informant nr. 4: kommt darauf an, in

welcher Sprache ich angesprochen werde. Informant nr. 43: rda., sji., hty., alt efter modtagernes foretrukne tungemål.

Den flersprogede nordslesviger gør virkeligt brug af sine tre sprogkoder, men ikke vilkårligt. I det følgende skal jeg redegøre for de gennemgående træk i sprog anvendelsen i situationsbundne sammenhænge.

Det mest iøjnefaldende træk i materialet er, at der ikke i særlig stor udstrækning gøres brug af hty. uden for temmelig afgrænsede sammenhænge. Fra tosprogethedsforskningens synspunkt må det beklages, at den flersprogede befolkningsgruppe ikke i langt højere grad anvender hty. offentligt. Dette har imidlertid en historisk forklaring, jvf. nedenfor.

Der er faktisk kun to af de nævnte situationer, hvor der er tale om en blot nogenlunde repræsentation (i det samlede materiale med – som i det følgende – hvert sprog afkrydset, også hvor flere er nævnt): 22 personer taler helt eller delvis hty. med deres læge, 15 i banken. (Disse forhold skyldes antagelig, at visse læger og visse pengeinstitutter fortrinsvis anvendes af mindretallets medlemmer.)

Ingen af de andre situationer er belagt med mere end et fåtal af belæg, bortset fra slagteren med 6, og mere officielle steder som administration, politi (pilotundersøgelsen) og posthus er kun rent undtagelsesvis repræsenteret.

Rda. anvendes først og fremmest på disse officielle steder, hvor muligheden for at samtalepartneren ikke er sønderjysktalende naturligvis også er størst. I pilotundersøgelsen bruger 12 således rda. over for politiet (5 sji.), og 13 rda. over for administrationen (9 sji.), mens posthuset opfattes som mere folkeligt, idet 34 her bruger sji. mod 26 rda. (i den samlede undersøgelse).

Over for lægen anvender 26 rda., mens hele 14 helt eller delvis sji., hvilket vidner om denne dialekts stærke position selv i socialt højere kredse.

Det mest overraskende undersøgelsesresultat har været den forholdsvis store anvendelse af rda. (sammenlignet med sji.) i forskellige indkøbssituationer, dog vel mest fremtrædende mod øst i landsdelen.

I hovedundersøgelsen anvendes rda. i ca. 1/5 og sji. i ca. 4/5 af tilfældene over for købmanden, slagteren og bageren. Ved bedømmelsen af disse tal må det jo nemlig tages i betragtning, at næsten

ingen af disse personer er vokset op med rda. i hjemmene. Denne kode er for de allerflestes vedkommende et i skolen indlært sprog.

Under alle omstændigheder afspejler den ovenfor nævnte sprogfordeling en ret stærk udvikling bort fra sji. og over til rda. som almindeligt forretningssprog i denne landsdel som helhed (altså også inden for majoriteten).

Sji. hører – her stemmer alle oplysninger overens – fortrinsvis hjemme i uformelle situationer som samtalsituationer med bekendte, naboer, på kroer (sji. registreret 44 gange, rda. 13, hty. 8 i den samlede undersøgelse).

Om den sønderjyske dialekts stærke position som hverdagens talesprog vidner også, at ikke mindre end 16 ud af 37 personer (NB undervisere i tyske skoler) angiver også at bruge sji., foruden hty., til kolleger.

Fra gammel tid har sji. som bekendt været det neutrale kommunikationsmiddel mellem dansk- og tysksindede nordslesvigere og har som sådan spillet en vigtig historisk rolle, idet grænserne for det national-politiske tilhørsforhold på denne måde blev sprogligt udvisket. Dette kommer tydeligt til udtryk i en kommentar fra informant nr. 34: Sji. har særlig i min skoletid (efter 1920) været det forbindende element mellem tyske og danske nordslesvigere. De, der talte rda., var de fremmede.

Denne udtalelse sætter oplysningen om anvendelsen af rda. som »forretningssprog« i relief, jvf. ovenfor.

Punkt 3.1.-3.7. formodes at kunne måle informanternes sprogpræference, fordi der her er opregnet nogle situationer, hvor sproget ikke primært er modtagerbestemt, idet det ikke indgår i normale kommunikationssituationer, men er stærkt jeg-centreret.

Også her viser den flersprogede nordslesviger sin linguistiske suverænitæt, idet samtlige kombinationer med de tre hovedkoder forekommer, bortset fra det vanskelige at skrive dagbog på sji. Endog pty. inddrages af et par informanter i tællen, banden og syngen.

Et ganske vist ikke helt typisk, men interessant, eksempel på denne sproglige ubundethed er informant nr. 19:

Ved tællen bruges: hty., rda., pty.,
ved banden: »hvis overhovedet, så kun sji.«,
ved spontan syngen: hty., pty., rda., sji.,

ved drømmen: hty., rda., engelsk,

ved »indre tale«, i dagbogsoptegnelser og ved bøn: hty.

Det gennemgående træk i materialet er, at de nævnte aktiviteter hos mange ikke er bundet specifikt til én sprogkode, men at der forekommer situationer, hvor én kode har større udbredelse end andre.

Visse dele af den flersprogede-flerkulturelle nordslesvigers »indre liv« er naturligt nok sprogligt tyskdomineret. Dette gælder tydeligst det religiøse område, hvad der er fuldt ud forståeligt ud fra den selvstændige tyske kirketradition i denne landsdel. Her optræder de to andre koder kun undtagelsesvis. Fra tosprogethedsforskningen ved vi i øvrigt, at netop inden for religion er et sprogskifte vanskeligt, fordi ordenes konnotationer betyder så meget. Derfor virker religion sprogligt konserverende over for minoritetssprog, jvf. eksempelvis Haugen 1956, s. 74 f.

Den tyske dominans findes også, omend mindre udpræget, i den frie personlige skriftudøvelse (dagbog) og i den spontane syngen. Begge dele er naturlige udslag af minoritetens stærke binding til tysk kultur.

Specielt ved tællen er forholdene ret udviklede, selv om flere selvfulgelig kun anvender én kode. (Den mærkeligste fordeling har informant nr. 34, der tæller til 60 på sly. og derefter på hty.).

I forhold til hty. er sly. anført med ca. 30%, og rda. ca. halvt så ofte som sly.

Det er ikke umiddelbart let at tolke denne fordeling, idet numeralier traditionelt anses for at være et område, hvor det er vanskeligt at skifte sprog.

At hty. har overvægt som »tællesprog« hos individer, der har gået i tysk skole, er en selvfølge.

At nogle imidlertid tæller på sly. kan skyldes, at deres elementære talbehandling allerede før skolegangen var sprogligt fikseret (hos individer med sly. som hjemmesprog.) At rda. også er repræsenteret, kan skyldes, at nogle meddelere i efterkrigstiden har haft deres skolegang i den danske skole.

I overensstemmelse med hvad der tidligere er konstateret anvendes sly. først og fremmest i informelle sammenhænge. Man bander hyppigere på sly. end på hty. (og langt mindre på rda.) – Man drømmer halvt så ofte på sly. som på hty. (og ikke så ofte på rda.) – Omtrent den samme fordeling er der ved »den indre tale«.

Sammenfattende kan følgende siges: Heller ikke m.h.t. indre

sprogpræference er den flersprogede nordslesviger snæver eller dogmatisk. Selv om visse dele af den »indre« sproganvendelse af naturlige årsager er stærkt domineret af hty., udelukker dette sjældent automatisk andre koder.

Punkt 4.1.-4.7. informerer om, hvilke sprog meddelerne uden for arbejdstiden frivilligt kommer i berøring med, dels passivt (4.1.-4.4.), dels aktivt (4.5.-4.7.) – (NB. Dette omfatter kun hovedundersøgelsen.) – Disse forhold kunne jo nemlig tænkes at influere på valget af sprogkode, således som det tidligere er beskrevet.

Også på dette felt viser den flersprogede nordslesviger sin sproglige mangfoldighed.

Det er på forhånd at forvente, at hty. er i tydelig overvægt ved besvarelsen af samtlige spørgsmål p.g.a. informantgruppens intime kontakt med tysk sprog og kultur. Således forholder det sig også, men for manges vedkommende er der ikke tale om et enten-eller, men netop om et både-og. De tænker/handler sprogligt-kulturelt ikke alternativt og er derfor heller ikke fremmede og uintegrerede i deres egen herbergsstat. Tosprogetheden fører tit til en virkelig tokulturelhed.

Der findes naturligvis informanter, som har udfyldt de seks første spørgsmål med hty. – men dette er ikke et gennemgående træk i materialet – og der er ligeså indlysende ingen, der alle steder har skrevet rda.

På nogle områder er denne dobbelte sprog- og kulturkontakt tydeligere end på andre, tydeligst m.h.t. læsning af aviser og bøger, hvor ca. halvdelen af besvarelsenerne viser, at der også læses regelmæssigt på dansk.

At langt færre ser dansk fjernsyn – radioen »klarer sig bedre« – har næppe primært sproglig-kulturelle årsager. Det er nemlig almindeligt kendt, at der også inden for majoriteten i denne landsdel ses overordentligt meget tysk fjernsyn. Kun mindre end 1/4 af informanterne brevveksler også (nogenlunde hyppigt) på dansk, jvf. nedenfor om de regionale kontakter, og ca. 3/4 løser udelukkende eller hyppigst kryds-og-tværs-opgaver på tysk. (Ifølge sin grundidé bygger denne opgavetype selvsagt på synonym-princippet; og fra tosprogethedsforskningen ved vi, at et mindre forråd af synonymmer – på ét eller begge sprog – er typisk for mange bilinguale. Derfor er det vanskeligt at løse disse opgaver på to sprog.) Det er formodentligt det, infor-

mant nr. 19 udtrykker som begrundelse for at vælge tyske opgaver: de danske er for svære.

Besvarelsen af spørgsmål 4.7. viser – som venteligt – at Nordslesvig m.h.t. venskabsforbindelser kommer på førstepladsen og Schleswig-Holstein på andenpladsen, hvilket tilsammen dokumenterer den regionale, den »slesvigske«, forankring af minoriteten. Kun ved ca. 1/10 af samtlige afkrydsninger anføres nærmere kontakter med det øvrige Danmark og den øvrige del af Forbundsrepublikken. (Specielt for udviklingen af et godt rda. talesprog var det ønskværdigt, at de personlige kontakter med det øvrige Danmark var hyppigere).

Punkt 5.1.-5.4. forsøger at måle informanternes holdning til selve fænomenet tosprogethed og til den flersprogede virkelighed, de lever i.

(Punkt 5.4. findes i hele undersøgelsen, de øvrige kun i hovedundersøgelsen).

Til besvarelsene kan der knyttes følgende kommentarer:

A: Som tidligere nævnt er den sønderjyske dialekt inden for vide kredse i denne landsdel det naturlige daglige talesprog, hvorfor en positiv holdning hertil var at forvente, og dette har da også langt den overvejende del af informanterne. Ingen opfatter sly. som noget negativt, men ca. 1/5 opfatter det som noget neutralt. (En positiv eller en negativ grundholdning til en dialekt plejer at være det normale).

Måske skal dette tolkes som tegn på, at mange nordslesvigere har en mindre emotionel binding til dialekten end tidligere. En sådan interpretation ville stemme med konstateringen af den svindende anvendelse af sly. som forretningssprog.

Sly. er naturligvis en belastende faktor for danskundervisningen i de tosprogede skoler, jvf. Søndergaard 1979, s. 64 f. Denne dobbeltthed i holdningen kommer frem i en kommentar fra informant nr. 39: Sly. bedømmes positivt, fordi det skaber den direkte sproglige kontakt til landsdelens mennesker, og negativt, fordi det vanskeliggør danskundervisningen.

B: Langt den overvejende del af besvarelsene dokumenterer, at dette at leve i et flersproget samfund opleves som noget positivt. Ingen opfatter det som noget negativt, og kun 2 som noget neutralt, mens 4 opfatter det som både positivt og negativt, jvf. kommentar D.

C: Mest differentierede er erfaringerne m.h.t. at tale tysk i Nordslesvig.

38 informanter har besvaret spørgsmålet. Heraf har kun 3 negative erfaringer; 8 har positive og 9 neutrale erfaringer, mens hele 18 har blandede, d.v.s. positive og negative, erfaringer. Jvf. dette med, at ca. 10% af de tosprogede nordslesvigske gymnasieelever skammer sig over at tale tysk, når der er »dansktalende« til stede, Sehstedt 1978, s. 37 f.

Det er ikke umiddelbart let at interpretere dette brogede resultat, og kun 1 informant har givet en kommentar, jvf. nedenfor.

Det kan ikke afvises, at nogle informanter har mødt en negativ reaktion fra majoritetens side, når de har talt minoritetssproget. Tolerancen over for minoritetssprog i den dansk-tyske grænseregion overvurderes nemlig ofte. En hjælp til tolkningen fås i en kommentar fra informant nr. 34: »du er jo herfra (fra Nordslesvig), hvorfor taler du så tysk?« spørger nogle fra majoriteten.

At en tysksindet nordslesviger taler tysk til daglig, virker altså på nogle som kunstigt, unaturligt.

En »ægte« nordslesviger *skal* – uanset nationalt sindelag – bruge sly. som dagligt talesprog!

Her er vi fremme ved et – historisk set – afgørende punkt i det tyske sprogs skæbne i Nordslesvig, nemlig at det aldrig i *bredden* er trængt igennem som det naturlige daglige talesprog hos den »indfødte« tysksindede befolkningsdel, hvad der naturligvis ikke udelukker, at der til enhver tid har eksisteret tysksprogede familier, fortrinsvis i byerne. Som en informant (nr. 3) privat formulerede det: Tysk forblev for en stor del af de tyske nordslesvigere et »søndagsprog«. Det forblev mindretallets officielle sprog, kirkens, skolens, institutionernes sprog og dermed kultursproget, men det blev ikke dagligdagens kommunikationsmiddel, ikke familiesproget og dermed ikke »hertesproget«.

D: Naturligvis måtte man på forhånd af lærere i bilinguale skoler forvente en positiv indstilling til selve fænomenet tosprogethed. Dette slår da også til for den altovervejende dels vedkommende. Flere har begrundet deres stillingtagen, bl.a. informant nr. 28: At være tosproget og at leve i et tosproget samfund er ensbetydende med, bevidst og aktivt, at opleve to kulturer – foruden de rent praktiske fordele. Flere meddelere understreger netop nyttesynspunktet.

På den anden side kender disse lærere selvfølgelig de pædagogiske vanskeligheder ved tosprogethedspædagogik, hvad der kunne ventes at differentiere svarene. Ca. 1/6 anfører da også, at tosprogethed

både er noget positivt og noget negativt. (Ingen oplever den som et negativt eller som et neutralt fænomen). Meget få knytter kommentarer til denne både-og-holdning. Én af undtagelserne er informant nr. 39: Som elev følte jeg, at jeg hverken lærte dansk eller tysk rigtigt. – Her er altså tale om »halvsprogethedsfølelsen«. Lignende forestillinger kan formodes at ligge bag andre besvarelser.

Vi er nu kommet til det punkt i redegørelsen, hvor vi kan sammenfatte resultaterne. Hovedresultatet er ukompliceret: Sjy. peger i retning af det inofficielle, uformelle, intime, private, spontane og folkelige. Som informant nr. 34 rammende udtrykker det i en kommentar: For alle nordslesvigere er sjy. »hertesproget«.

Jo mere formaliseret, officiel, skriftsprogspræget og kulturel sprogbrugen bliver, desto større indflydelse får »højsprogene«, hty. indad som »dannelsessprog« og rda. udad som officielt (tale)sprog.

Hvilket billede får vi da af den typiske flersprogede nordslesviger gennem denne undersøgelse?

Først og fremmest som en sprogligt mangesidig person – undertiden på grænsen til det suveræne. Han anvender aktivt sine tre hovedkoder, men ikke vilkårligt. Hans kodevalg er primært modtagerbestemt, idet det er person- og situationsbundet. Fleksibilitet er hovedkendetegnet. Man kan næppe undgå at fatte sympati for denne holdning. Herved kommer tosprogethed nemlig til at fremstå mere som et additivt end som et subtraktivt fænomen.

Der findes kun meget få undersøgelser af sprogfordelingen inden for det tyske mindretal i Nordslesvig, og de eksisterende analyserer så godt som udelukkende hjemmesprogsforholdene og har derfor kun relevans for en begrænset del af denne undersøgelse.

Willkommen (1975) har udforsket hjemmesproget hos 315 medlemmer af Bund Deutscher Nordschleswiger. (Ikke alle er opvokset nord for den nuværende landegrænse).

Resultatet er følgende for de to hovedkodens vedkommende: 63% talte hyppigst sjy. i familien, 33% hyppigst hty., men ikke mindre end 72% af de indfødte nordslesvigere – kun disse er sammenlignelige med informanterne i denne undersøgelse – anvendte oftest sjy. som hjemmesprog.

David (1978) har undersøgt, hvilke(t) sprog 161 elever i de tyske

skoler i Nordslesvig talte med deres forældre. Resultatet er følgende: 39% s jy., 22% .hty., 8% rda., 22 hty. og s jy., 7% hty. og rda.

Hos Mühlenhaus (1976) findes en analyse af hty. og s jy. som talesprogs-koder i Tinglev (inden for mindretallet). Elklit, Noack og Tonsgaard (1978, s. 89 ff.) anfører nogle beregninger over hjemmeprogsforholdene inden for såvel majoritet som minoritet.

Derimod er det talmateriale, som Svalastoga og Wolf (1963, s. 65 ff.) opgiver for Tønders vedkommende, indsamlet for mere end 20 år siden og er derfor ikke tidsmæssigt sammenligneligt med dette materiale, da hensigten ikke har været at anlægge en diakronisk, men en synkronisk betragtningsmåde.

Af samme grund kan Schütts (1956) og Sönnichsens (1956) afhandlinger heller ikke inddrages i sammenligningen. Sammenfattende kan det siges, at Willkommens og Davids oplysninger til fulde dokumenterer påstanden om sønderjyskens udbredelse som dagligt talesprog.

Som fremhævet er dette undersøgelsesresultat i strengeste forstand kun repræsentativt for denne informantgruppe. Dette udelukker dog ikke, at der er visse træk heri, som peger ud herover til sprogbrugen i det tyske mindretal som helhed, og nogle endda videre til kodeændelsen hos hele den indfødte nordslesvigske befolkning.

Dette gælder for det første konstateringen af s jy. som landsdelens oprindelige talesprog i uformelle situationer, hvorved denne kode netop viser sin diglossiske karakter.

Dette gælder for det andet påpegningen af, at rda. i allernyeste tid begynder at trænge s jy. tilbage som almindeligt talesprog i f.eks. forretninger.

I det følgende skal der gøres et forsøg på at karakterisere den nordslesvigske sprogsituation i linguistiske termini. I overskriften er den blevet kaldt *tosprogethed med diglossi*. Disse to ord er nøglebegreberne.

I forvejen er der enighed om at kalde relationen hty.-rda. *tosprogethed*, og at definere denne som en modersmåls-lignende beherskelse af begge sprog, jvf. Søndergaard 1979, s. 58 f. og 1980.

Forholdet mellem s jy. og rda. kaldes her *diglossi*.

I nyere faglitteratur er *diglossi*-begrebet blevet analyseret intensivt, se eksempelvis Ervin-Tripp 1971, s. 44 f., Fishman 1971, s. 248

f., 286 ff., Greenfield 1972, s. 18 ff., Verdoodt 1972, s. 383 f., alle med henvisninger.

Denne diskussion skal der ikke tages stilling til her, hvor der vælges en forholdsvis enkel beskrivelsesmodel, som kort skal skitseres. Udgangspunktet tages hos klassikeren Ferguson: »DIGLOSSIA is a relatively stable language situation in which, in addition to the primary dialects of the language (which may include a standard or regional standards), there is a very divergent, highly codified (often grammatically more complex) superposed variety, the vehicle of a large and respected body of written literature, either of an earlier period or in another speech community, which is learned largely by formal education and is used for most written and formal spoken purposes but is not used by any sector of the community for ordinary conversation,« Ferguson 1959, s. 244 f.

Lad os analysere denne definition i relation til de nordslesvigske sprogforhold:

- 1: Sprogsituationen i Nordslesvig må kaldes forholdsvis stabil. (Om den begyndende forskydning fra sly. til rda., se ovenfor).
- 2: Sly. er det oprindelige (tale)sprog i landsdelen.
- 3: Rda. er i forhold hertil en meget afvigende kode.
- 4: Rda. er grammatisk stærkt systematiseret og – på de fleste punkter – mere kompleks end sly.
- 5: Der eksisterer en omfattende litteratur på rda.
- 6: Rda. læres så godt som udelukkende i skolen (formal education.)
- 7: Det anvendes primært skriftligt og tillige mundtligt i mere formelle sammenhænge.
- 8: Det brugtes oprindeligt ikke af den indfødte befolkning som dagligt talesprog, men i allernyeste tid forekommer det i f.eks. indkøbssituationer.

Sammenfattende kan det altså siges, at ud fra de 8 kendetegn, som Ferguson opstiller, kan sly. karakteriseres som udpræget diglossisk. Den under punkt 8 omtalte sprogforskydning gør dog, at man langsomt er på vej bort fra en klassisk diglossi.

Deutsche Zusammenfassung

Zweisprachigkeit mit Diglossie. Hochdeutsch, Reichsdänisch und Süderjütisch in Nordschleswig.

Das Ziel des Verfassers ist es herauszufinden, wie mehrsprachige Nordschleswiger (nördlich der jetzigen deutsch-dänischen Staatsgrenze) in der Umgangssprache die folgenden Kodes verwenden: Hochdeutsch, Reichsdänisch und Süderjütisch. (Süderjütisch ist ein dänischer vom (Platt)deutschen stark beeinflusster Dialekt.)

Heute spielt Plattdeutsch als Umgangssprache in Nordschleswig keine Rolle.

Die Gruppe der Informanten setzt sich zusammen aus 54 nordschleswigschen Lehrern an deutschen Privatschulen. Die ursprüngliche Umgangssprache aller Bewohner dieses Landesteils war Süderjütisch.

Einige Mitglieder der deutschen Minderheit, besonders in den Städten, sind seit alter Zeit deutschsprachig. Reichsdänisch war ursprünglich den »Einheimischen« als Umgangssprache völlig fremd.

Der Verfasser kommt zu dem Ergebnis, daß der typische multilinguale Nordschleswiger sprachlich sehr flexibel, tolerant und undogmatisch ist. Ausschlaggebend für die Wahl seines Kodes ist vor allem der Empfänger, weil sie personengebunden und/oder situationsgebunden ist. Er verwendet sämtliche drei Kodes, aber nicht wahllos.

Süderjütisch wird in Situationen gebraucht, die inoffiziell, unförmlich, privat, intim, spontan sind (z.B. im Gespräch mit Nachbarn, Bekannten, Freunden, Kollegen, in Gaststätten, beim Fluchen, im »inneren Gespräch«, als »die Sprache des Herzens«).

Reichsdänisch findet vor allem Anwendung als die offizielle Hochsprache des Landes (z.B. im Gespräch mit Verwaltung, Polizei, Arzt (teilweise)); aber in neuester Zeit ist auch in Einkaufssituationen eine Verschiebung von Süderjütisch zu Reichsdänisch erkennbar.

Hochdeutsch, die offizielle Sprache der Minderheit, wird nur ausnahmsweise als Kommunikationsmittel mit der Majorität verwendet; Hochdeutsch wird aber in »geschlossenen«, Situationen innerhalb der Minorität gebraucht (z.B. in Vereinen, in Banken, im Verkehr mit deutschsprachigen Ärzten und mit einigen deutschgesinnten Geschäftsleuten, außerdem auch in Situationen, die formalisiert, kulturell und schriftsprachlich sind.) Hochdeutsch ist die Sprache der Bildung.

Für viele Nordschleswiger schließt das Deutsche aber nicht das Dänische aus, so daß die Mehrsprachigkeit dieser Informantengruppe eher additiv als subtraktiv zu bezeichnen ist.

Am Ende wird die nordschleswigsche Sprachsituation mit Fergusons Diglossiedefinition konfrontiert. Dabei stellt sich heraus, daß 7 von 8 Kennzeichen völlig und 1 in großen Zügen zutreffen.

Fishmans intense arbejde med diglossi-problemet opsummeres i afhandlingene *Bilingualism and Biculturalism as Individual and as Societal Phenomena*, trykt i: *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 1. 1980, s. 3ff.

Litteraturliste

- David, Elke (1978): Zum Versuch einer frühen Einführung von Dänisch in den deutschen Schulen Nordschleswigs. Examensarbeit, Pädagogische Hochschule Flensburg. Ikke publiceret.
- Elklit, J., J. P. Noack og O. Tonsgaard (1978): Nationalt tilhørsforhold i Nordslesvig. Acta Jutlandica XLIX. Århus.
- Ervin-Tripp, Susan M. (1971): Sociolinguistics. I: J. A. Fishman (ed.) 1971-72.
- Ferguson, C.A. (1959): Diglossia. Genoptrykt i P. P. Giglioli (ed.): Language and Social Context. Harmondsworth 1972.
- Fishman, J.A. (ed.) (1971-72): Advances in the Sociology of Language. I-II. The Hague - Paris.
- Fishman, J.A. (1972): The Sociology of Language. Rowley.
- Greenfield, Lawrence (1972): Situational Measures of Normative Language Views in Relation to Person, Place and Topic among Puerto Rican Bilinguals. I: J. A. Fishman (ed.) 1971-72.
- Haugen, Einar (1956): Bilingualism in the Americas. A Bibliography and Research Guide. Alabama.
- Mühlenhaus, Uwe (1976): Die Verbreitung der deutschen Sprache in der Gemeinde Tingleff. Examensarbeit, Pädagogische Hochschule Flensburg. Ikke publiceret.
- Persoons, I. und M. Versele (1978): Die heutige Lage des Deutschen in »La Wallonie Prussienne«. I: Germanistische Mitteilungen. 8.
- Schütt, Gerhard (1956): Die sprachlichen Verhältnisse der deutschen Volksgruppe in Nordschleswig und ihre Bedeutung für die Erziehung und den Unterricht an den deutschen Privatschulen. Prüfungsarbeit zur 2. Lehrerprüfung. Landesschulamt Kiel. Ikke publiceret.
- Sehstedt, Ralf (1978): Motivation und Zweisprachigkeit. Eine Untersuchung in Nordschleswig. Examensarbeit, Pädagogische Hochschule Flensburg. Ikke publiceret.
- Svalastoga, K. og P. Wolf (1963): En by ved grænsen. København.
- Søndergaard, Bent (1979): Tosprogethedsproblemer i det dansk-tyske grænseområde. I: Mødet mellem sprogene i det dansk-tyske grænseområde. Udg. af Institut for grænseregionsforskning. Aabenraa.
- Søndergaard, Bent (1980): Tosprogethed, fremmedsprog, modersmål - et forsøg på begrebsafgrænsning. I: Nordic Linguistic Bulletin. 3.
- Sönnischen, Peter J. (1956): Sprachliche Verschiebungen in Nordschleswig und ihre Bedeutung für die deutsche Schule. Prüfungsarbeit zur 2. Lehrerprüfung. Landesschulamt Kiel. Ikke publiceret.
- Verdoodt, A. (1972): The Differential Impact of Immigrant French Speakers on Indigenous German Speakers. I: J.A. Fishman (ed.) 1971-72.
- Willkommen, Dirk (1975): Zur Stellung der Kommunikation bei den Mitgliedern des Bundes Deutscher Nordschleswiger. I: K.D. Sievers (Hersg.): Beiträge zur Frage der ethnischen Identifikation des Bundes Deutscher Nordschleswiger. Flensburg.

Tillæg

Spørgeliste

NB! Ved besvarelsen bedes De tage hensyn til følgende sprog:
sønderjysk, rigsdansk, højtysk og plattysk.

- 1.1. Køn: kvindelig _____ mandlig _____
- 1.2. Alder: 20-40 _____ 40-60 _____ over 60 _____
- 1.3. Familieforhold: ugift _____ gift (evt. »papirløst«) _____
- 1.4. Hvis gift: Er Deres ægtefælle (partner) opvokset i:
Nordslesvig _____ øvrige Danmark _____ Tyskland
(eller andet tysksproget land) _____ andetsteds _____
- 1.5. Er De selv opvokset i: Nordslesvig _____
øvrige Danmark _____ Tyskland _____
- 2.1. Hvilket sprog talte/taler De med Deres far _____ mor _____
evt. søskende _____
- 2.2. Hvilket sprog talte/taler Deres forældre indbyrdes: _____
- 2.3. Hvilket sprog taler De med Deres evt. ægtefælle/partner: _____
- 2.4. Hvilket sprog taler De med Deres evt. børn: _____
- 2.5. Hvilket sprog taler Deres evt. børn indbyrdes: _____
- 2.6. Hvilke(t) sprog taler De med Deres venner/bekendte: _____
- 2.7. Hvilke(t) sprog taler De med Deres nærmeste naboer: _____
- 2.8. Hvilke(t) sprog anvender De: hos købmanden: _____
hos slagteren: _____
hos bageren: _____
på posthuset: _____
i banken: _____
hos lægen: _____
på kroen: _____
i foreninger: _____
i private selskaber: _____
med kolleger: _____

- 3.1. Hvilket sprog anvender De, når De tæller: _____
- 3.2. Hvilket sprog bander De spontant på: _____
- 3.3. Hvilket sprog synger De spontant på: _____
- 3.4. Hvilket sprog drømmer De på: _____
- 3.5. Hvilket sprog taler De med Dem selv på («indre tale»): _____
- 3.6. Hvilket sprog ville De anvende i dagbogsoptegnelser: _____
- 3.7. Hvilket sprog ville De bede på: _____
- 4.1. På hvilket sprog ser De hyppigst fjernsyn: _____
- 4.2. På hvilket sprog hører De oftest radio: _____
- 4.3. På hvilket sprog læser De i fritiden flest bøger: _____
- 4.4. På hvilket sprog læser De oftest aviser: _____
- 4.3. På hvilket sprog læser De oftest aviser: _____
- 4.5. På hvilket sprog løser De kryds-og-tværs: _____
- 4.6. På hvilket sprog brevveksler De oftest privat: _____
- 4.7. Hvilket område har De mest kontakt med gennem venner og bekendte:
Nordslesvig: _____ øvrige Danmark: _____
Schleswig-Holstein: _____ øvrige Tyskland: _____
- 5.1. Hvorledes bedømmer De den sønderjyske dialekt:
som noget positivt: _____ som noget negativt: _____
som noget neutralt: _____ Begrund evt. svaret: _____
- 5.2. Oplever De dette at leve i et flersproget samfund som:
positivt: _____ negativt: _____ både/og: _____
neutralt: _____
- 5.3. Hvilke erfaringer har De med at tale tysk offentligt i Nordslesvig:
positive: _____ negative: _____ både/og: _____
neutrale: _____
- 5.4. Opfatter De tosprogethed som noget:
positivt: _____ negativt: _____ både/og: _____
neutralt: _____ Begrund ev* svaret: _____